

Ćwiczenie 61

Drgania elektromagnetyczne obwodu LCR

Cel ćwiczenia

Obserwacja drgań tłumionych i przebiegów aperiodycznych w obwodzie LCR. Pomiar i interpretacja parametrów opisujących obserwowane przebiegi napięcia $U(t)$.

Wprowadzenie

Zjawisko drgań elektromagnetycznych w obwodzie złożonym z indukcyjności L i pojemności C jest szczegółowo opisane w podręcznikach. Zachowanie obwodu LC opisuje równanie różniczkowe

$$L \frac{d^2 q}{dt^2} + \frac{q}{C} = 0, \quad (1)$$

gdzie q jest zależnym od czasu t ładunkiem kondensatora. Jego rozwiązanie

$$q(t) = q_0 \cos(\omega_0 t), \quad (2)$$

opisuje niegasnące drgania elektromagnetyczne o częstotliwości ω_0 drgań równej

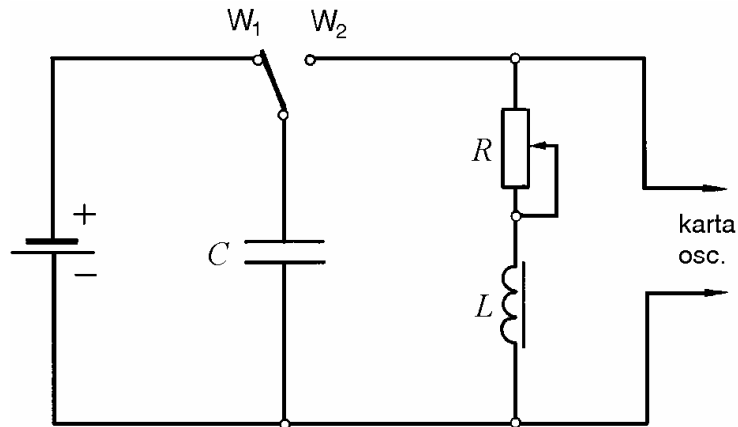
$$\omega_0 = \frac{1}{\sqrt{LC}}. \quad (3)$$

W rzeczywistych obwodach uwzględnić trzeba wpływ rezystancji R , wynikającej np. ze skończonej rezystancji uzwojeń cewki. Zachowanie obwodu, nazywanego obwodem LCR , opisuje równanie różniczkowe

$$L \frac{d^2 q}{dt^2} + R \frac{dq}{dt} + \frac{q}{C} = 0, \quad (4a)$$

wynikające z II prawa Kirchhoffa. Trzy składniki równania (4) określają wartości napięć na indukcyjności L , rezystancji R i pojemności C obwodu.

Rysunek 1 przedstawia obwód umożliwiający ilościową obserwację zjawiska. W położeniu przełącznika pokazanym na rysunku następuje naładowanie kondensatora do napięcia U_0 . Po przełączeniu przełącznika w położenie W_2 kondensator zostaje połączony z cewką, co powoduje rozpoczęcie drgań elektromagnetycznych w obwodzie LCR.

Rys. 1. Obwód LCR

Mierzone (przy użyciu komputera z kartą) napięcie $U(t)$ jest napięciem na kondensatorze. Napięcie to jest proporcjonalne do ładunku $q(t)$, zgodnie z równaniem $U(t) = q(t)/C$. Zatem równanie (4a) przepisać można dla funkcji $U(t)$ w postaci

$$LC \frac{d^2U}{dt^2} + RC \frac{dU}{dt} + U(t) = 0. \quad (4b)$$

Ze względu na różnorodność zastosowań równanie typu (4a, b) jest jednym z najważniejszych równań różniczkowych. Opisuje tak swobodne drgania elektromagnetyczne jak i analogiczne drgania w układach mechanicznych*. Nawet, jeżeli nie jest omówione w wykładzie fizyki, stanowi standardowy temat kursu analizy matematycznej. Jest równaniem różniczkowym *zwykłym, drugiego stopnia, liniowym, jednorodnym, o stałych współczynnikach*. Definicje i twierdzenia dotyczące każdej z wymienionych cech równania (4) – jak również metody jego rozwiązania – są omawiane w podręcznikach matematyki**. Tutaj przedstawimy gotowe rozwiązania dopasowane do warunków początkowych, które wynikają z faktu, że w chwili $t = 0$ załączenia wyłącznika napięcie kondensatora $U = U_0$, zaś prąd $i = dq/dt$ w obwodzie jest równy zero.

Wygodnie jest wprowadzić krytyczny opór równy

$$R_c = 2 \sqrt{\frac{L}{C}}, \quad (5)$$

gdyż typ rozwiązania zależy od tego, czy rezystancja obwodu jest mniejsza, równa, lub większa od wartości krytycznej R_c .

* Odpowiednikami L , $1/C$ i R są: masa, stała sprężystości i stała tłumienia. Por. ćwiczenie 4.

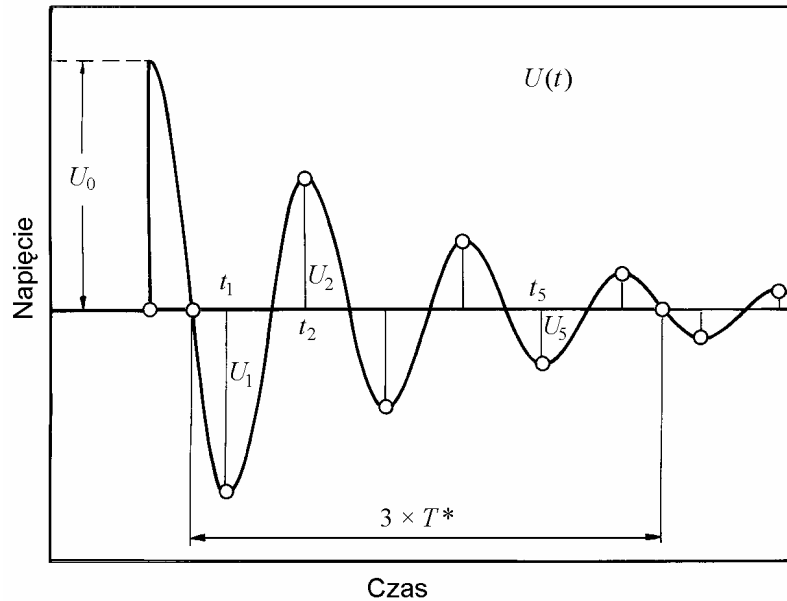
** Patrz np: Żakowski W., Leksiński W.: *Matematyka. Część IV*. Warszawa, WNT 1995.

$R < R_c$: drgania tłumione

Dla oporności obwodu mniejszej od R_c zależność napięcia kondensatora od czasu

$$U(t) = Ae^{-\beta t} \cos(\omega t + \delta), \quad (6)$$

jest iloczynem kosinusoidy (jak dla drgań niegasnących) i funkcji wykładniczej $e^{-\beta t}$ opisującej zanik drgań z upływem czasu (rys. 2).

Rys. 2. Zależność $U(t)$ dla drgań tłumionych. Pokazano punkty, których współrzędne należy odczytać w celu wyznaczenia częstości i współczynnika tłumienia

Stałą β nazywamy współczynnikiem tłumienia, odwrotność $1/\beta$ jest czasem, w którym amplituda maleje $e = 2,71\dots$ razy. Stałe β i ω są zależne od parametrów L , C i R obwodu,

$$\beta = \frac{R}{2L}, \quad \omega = \sqrt{\frac{1}{LC} - \left(\frac{R}{2L}\right)^2} = \sqrt{\omega_0^2 - \beta^2}. \quad (7)$$

Wzór (7) wskazuje, że częstość drgań tłumionych ω jest nieco mniejsza od częstości drgań nietłumionych ω_0 . Wartości fazy δ oraz stałej A w równaniu (6) dla zadanych warunków początkowych są równe

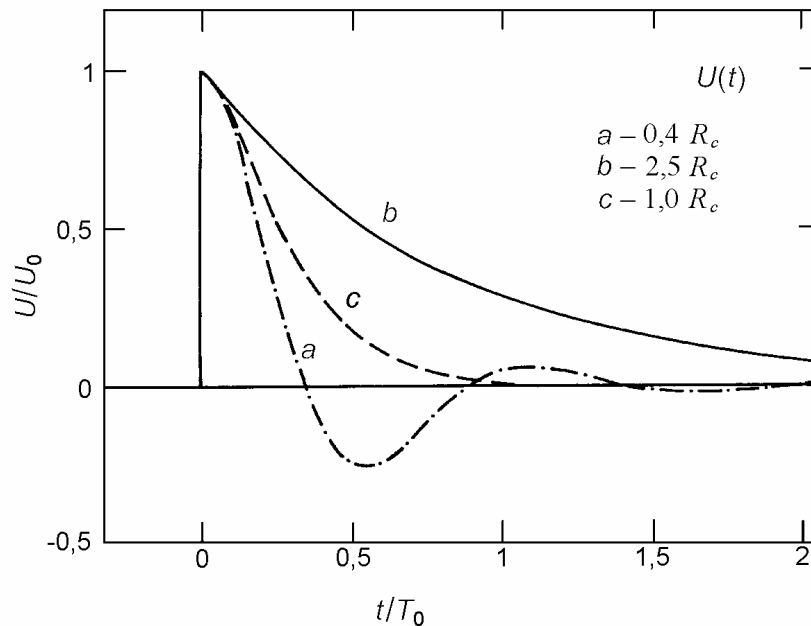
$$\delta = -\arctg \frac{\beta}{\omega}, \quad A = \frac{U_0}{\cos \delta}. \quad (8)$$

$R = R_c$: przebieg aperiodyczny krytyczny

Dla krytycznej wartości oporu $R = R_c = 2\sqrt{L/C}$ rozwiązaniem spełniającym nasze warunki początkowe jest funkcja

$$U(t) = U_0(1 + \beta t)e^{-\beta t}, \quad (9)$$

pokazana jako krzywa c na rysunku 3. Porównanie przebiegów na rysunku 3 pokazuje, że dla $R = R_c$ funkcja $U(t)$ najszybciej maleje do zera. Gdy zależy nam na szybkim tłumieniu drgań (np. samochodu) dobierać trzeba stałą tłumienia (tłumik w zawieszeniu samochodu) tak, by uzyskać ruch zbliżony do aperiodycznego krytycznego.

Rys. 3. Porównanie przebiegów $U(t)$ dla: a – drgań tłumionych, b – przebiegu aperiodycznego, c – przebiegu aperiodycznego krytycznego

$R > R_c$: przebieg aperiodyczny

W tym przypadku rozwiązanie jest sumą dwu funkcji wykładniczych

$$U(t) = U_0 \left[\frac{\beta_1}{\beta_1 - \beta_2} e^{-\beta_2 t} - \frac{\beta_2}{\beta_1 - \beta_2} e^{-\beta_1 t} \right]. \quad (10)$$

Stałe β_1 i β_2 oznaczają dwie różne stałe tłumienia, równe

$$\beta_1 = \beta + \sqrt{\beta^2 - \omega_0}, \quad \beta_2 = \beta - \sqrt{\beta^2 - \omega_0}, \quad (11)$$

wartości ω_0 i β definiują wzory (3) i (7). Dominujący wpływ we wzorze (10) ma składnik pierwszy, gdyż zarówno ma większą amplitudę $U_0\beta_1 / (\beta_1 - \beta_2)$ niż drugi, jak również wolniej maleje do zera.

W granicy $R/R_c \rightarrow \infty$ drugi składnik w równaniu (10) dąży do zera, zaś składnik pierwszy można przybliżyć funkcją

$$U(t) = U_0 e^{-t/\tau}, \quad \tau = RC. \quad (12)$$

Uzyskane rozwiązanie, to nic innego jak zależność napięcia od czasu dla zjawiska rozładowania kondensatora C przez opór R . Przy dużej wartości oporu obwodu wpływ indukcyjności L staje się nieistotny.

Eksperyment

Pomiar rozpoczyna się od naładowania kondensatora z baterijki do napięcia U_0 (przełącznik w położeniu W_1). Drgania gasnące lub przebiegi aperiodyczne powstają po przełączeniu przełącznika w położenie W_2 . Przebieg napięcia $U(t)$ rejestrujemy za pomocą komputera wyposażonego w kartę oscyloskopową (opis w podrozdz. 2.5). W zastosowanym schemacie połączeń napięcie kondensatora jest mierzone dopiero po zadziałaniu przełącznika. Skok mierzonego napięcia od zera do U_0 wyznacza początek przebiegu $t = 0$.

Występująca w opisie teoretycznym rezystancja R obwodu jest sumą regulowanej opornicy dekadowej i stałej oporności uzwojeń cewki.

Czas załączania przełącznika mechanicznego jest rzędu milisekundy. Wynikające stąd zakłócenia są widoczne na początku mierzonego przebiegu $U(t)$. Należy dążyć do tego, by okres drgań elektromagnetycznych był znacznie większy od czasu załączania przełącznika. Skutecznym sposobem jest zastosowanie cewki z ferrytowym rdzeniem kubkowym, w którym linie sił pola całkowicie zamykają się w objętości rdzenia ferrytowego. Dzięki wysokiej wartości przenikalności magnetycznej rdzenia μ , rzędu kilkaset, tyleż razy powiększona jest indukcyjność cewki – bez zwiększania jej oporności. Względna „powolność” tak wygenerowanych drgań elektromagnetycznych umożliwia zarówno użycie przełącznika mechanicznego, jak i ręczne wyzwolenie komputerowej akwizycji danych.

Aparatura

Zestaw 2 kondensatorów, cewka w ferrytowym rdzeniu kubkowym, opornica dekadowa 100 k Ω , przełącznik, ogniwo 1,2 V. Przyrządem pomiarowym jest komputer z kartą oscyloskopową. Wartości pojemności kondensatorów oraz indukcyjności i oporności cewki są podane.

Wykonanie ćwiczenia

1. Zestawić układ pomiarowy wg schematu (rys. 1).
2. Uruchomić komputer z kartą oscyloskopową, wybrać czas rejestracji 819,2 ms.
3. Sprawdzić jakościowo działanie układu. W celu zarejestrowania przebiegu naładować kondensator, a następnie wyzwolić komputerową rejestrację napięcia i w ułamek sekundy później przełączyć przełącznik. Zapoznać się z działaniem kursora i lupy czasowej.
4. Drgania tłumione.
  - a) Nastawić dodatkowy opór równy zeru, względnie zmontować układ bez opornicy. Tłumienie jest wynikiem niezerowej oporności uzwojeń cewki.
  - b) Po zarejestrowaniu przebiegu wykonać jego szkicowy rysunek. W razie potrzeby rozciągnąć obraz $U(t)$ przy użyciu lupy czasowej.

c) W celu wyznaczenie częstości ω zmierzyć, z wykorzystaniem kursora, interwał czasu odpowiadający jednemu lub (lepiej) kilku „okresom” T^* (rys. 2). (Symbol T^* stosujemy, by zwrócić uwagę, że funkcja $U(t)$ dla drgań gasnących nie jest funkcją okresową, a odległość T^* między odpowiednimi miejscami zerowymi nie jest okresem. Niemniej pozostaje prawdziwy związek: $\omega = 2\pi/T^*$). Pomiar wykonać dwukrotnie – dla różnych par miejsc zerowych funkcji $U(t)$.

d) Dla wyznaczenia współczynnika tłumienia β odczytać przy użyciu kursora współrzędne (napięcie U_i i czas t_i) dla kolejnych maksimów i minimów przebiegu (rys. 2).

5. Przebieg aperiodyczny krytyczny.

a) Obliczyć krytyczną wartość $R_C = 2\sqrt{L/C}$. Ustawić opornicę dekadową tak, by całkowity opór obwodu (cewka + opornica) był równy R_C .

b) Dla odtworzenia kształtu przebiegu (jak też przebiegów aperiodycznych, $R_C > R_C$) odczytać współrzędne U, t zarejestrowanej krzywej w kilkunastu punktach.

6. Przebieg aperiodyczny: jak pkt 5, dla oporu $R > R_C$.

7. Inne pomiary lub obserwacje jakościowe (w miarę wolnego czasu i decyzji prowadzącego):

- zmiana kształtu drgań tłumionych ze wzrostem oporności obwodu,
- zmiana częstotliwości drgań przy zmianie pojemności kondensatora,
- rozładowanie kondensatora przez opór (z cewką usuniętą z obwodu),
- badanie szybkości działania użytego przełącznika mechanicznego (badać początek dowolnego przebiegu, maksymalnie rozciągnięty przy użyciu lupy czasowej).

Opracowanie wyników

1. Drgania tłumione.

- Obliczyć częstość drgań ω .
- Wykonać wykres zależności logarytmu napięcia w kolejnych ekstremach od czasu, $\ln|U_i| = f(t_i)$. Wykres ten, jak i analogiczne wykresy dla przebiegów aperiodycznych najwygodniej wykonać przy użyciu papieru półlogarymicznego.
- Wyznaczyć wartość współczynnika tłumienia β jako nachylenie prostej dopasowanej do punktów wykresu (metodą graficzną lub najmniejszych kwadratów).

2. Przebiegi aperiodyczne.

- Wykonać wykresy $\ln U = f(t)$ dla przebiegów aperiodycznych, jak w pkt 1b.
- Przebieg aperiodyczny ($R > R_C$) jest sumą 2 malejących funkcji wykładniczych (wzór (11)), przy czym składnik z mniejszą wartością β (czyli większą stałą czasową) zanika wolniej. Na wykresie $\ln U = f(t)$ uzyskujemy linię prostą z wyjątkiem czasów bliskich początkowi przebiegu. Nachylenie prostej jest równe $-\beta_2$.
- Przebieg aperiodyczny krytyczny opisuje funkcja (10) będąca iloczynem funkcji wykładniczej i czynnika $(1 + \beta t)$. Zatem wykres $\ln U = f(t)$ nie przybiera postaci linii prostej. Dla porównania doświadczenia z teorią wykonać na tym samym wykresie krzywą teoretyczną.

3. Wyznaczone wartości ω, β i β_2 zestawić w tabeli i porównać z wartościami obliczonymi na podstawie parametrów L, C i R obwodu.